

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΩΝ
ΛΑΪΚΩΝ-ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΑΕΙΩΝ ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ
ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗ ΜΥΡΙΒΗΛΗ
Η ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΓΟΡΓΟΝΑ

Ἡ λογοτεχνική πορεία τοῦ Στράτη Μυριβήλη (1890-1969) προσδιορίζει μιὰν ἐνδιαφέρουσα περίπτωση δημιουργοῦ ποὺ συνεχῶς μετασχημάτιζε τὴ θεματολογία του καί, ὡς ἓναν μεγάλο βαθμὸ, καί τὸ ὕφος του, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐκάστοτε ἰδεολογική του στάση. Δύσκολα, ὅμως, ἓνας ἀνυποψίαστος ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ φανταστεῖ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ στρατευμένος συγγραφέας τῆς *Ζωῆς ἐν Τάφῳ* (1930· πρώτη μορφή: 1924) μετόπισε σταδιακὰ τὴν καλλιτεχνική του πράξη ἀπὸ τὴν ἐφιαλτική ἀναπάσταση τῆς ἱστορικής πραγματικότητας σὲ ἓνα εἶδος μυθολογικῆς ἐξεικόνισης τοῦ λαϊκοῦ-παραδοσιακοῦ κόσμου ὡς τοῦ χώρου ὅπου κατεξοχὴν ἐκφράζεται ἡ οὐσία τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Γενικά, ἡ ἐξέλιξη τοῦ συγγραφέα ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐντονότερα φαινόμενα μέσα στὴν πεζογραφία τῆς γενιᾶς τοῦ '30. Ὁ Μυριβήλης ἔχει κατὰ κτῆσει μιὰ μοναδική θέση στὴ χορεία τῶν Ἑλλήνων μυθιστοριογράφων κυρίως χάρις στὰ ἔργα τῆς νεότητάς του καί πάνω ἀπ' ὅλα χάρις στὴ θαυμάσια ἀπεικόνιση τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας στὴ χώρα μας πρὶν καί μετὰ τὴν τρομακτική Μικρασιατική καταστροφή. Ὅπως δὴποτε, αὐτὸ τὸ γεγονός ἀποτελέσσει γιὰ τὸν Μυριβήλη τὴν ἀφετηρία μιᾶς γενικότερης ἐπανερμηνείας τοῦ νεοελληνικοῦ κοινωνικοῦ δυναμικοῦ, σὲ στιγμὲς δοκιμασίας καί ἀναταραχῆς. Οἱ στιγμὲς αὐτὲς ἀντανακλῶνται στὴ γραφή του ὡς μυθολάσθη καί στὴν ἰδεολογία του ὡς σκεπτόμενου ἀνθρώπου. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, οἱ ἀλλεπάλληλες ἀναθεωρήσεις τῆς *Ζωῆς ἐν Τάφῳ* καί ἡ συνεχὴς ἐπεξεργασία τῶν κεφαλαίων τοῦ ἔργου¹ ἀποτελοῦν ὄχι μόνον ἓνα παράδειγμα καλ-

1. Βλ. σχετικὰ τὸ βιβλίο τῆς Jeanne Boudouris, *Stratis Myrivilis. L'écrivain et l'homme: A travers les remaniements et le variantes de sept premières éditions de son roman «'Η Ζωὴ ἐν Τάφῳ»*. Athènes 1983 [Collection de l'Institut Français d'Athènes].

λιτεχνικής τελειοθηρίας, αλλά και μιάν ένδειξη τών μεταλλάξεων στόν ψυχικό και διανοητικό κόσμο τοῦ συγγραφέα. Ὁ Μυριβήλης, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, ἄρχισε νά ἀλλάζει πορεία σέ σχέση μέ τίς νεανικές του κατευθύνσεις ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸν Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο². Καί παραμένει πρὸς περαιτέρω συζήτηση τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς τῆς μεταστροφῆς καὶ τοῦ τρόπου μέ τὸν ὁποῖο ὁ συγγραφέας προσπάθησε νά ἀποκρυσταλλώσει τὸ νέο καλλιτεχνικό του ὅραμα.

Μέ τὸ δεύτερο μεγάλο μυθιστόρημά του (Ἡ δασκάλα μέ τὰ χρυσὰ μάτια, 1933), ὁ Μυριβήλης ἐπιχείρησε νά ἀναπαραστήσει τὴν κατάσταση τῆς ἀπαισιοδοξίας καὶ ἀπάθειας, στὴν ὁποία εἶχαν περιπέσει οἱ ἄνθρωποι — μέτοικοι ἢ γηγενεῖς τῆς ἐλληνικῆς πατρίδας— μετὰ τὴν ἥττα στὴ Μικρὰ Ἀσία. Στίς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ μποροῦμε νά διακρίνουμε τὸν συγγραφέα ποὺ καταδύεται στὰ βάθη τῆς συλλογικῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ γιὰ νά ἀνακαλύψει ἐκεῖ μιὰ τερατογένεση. Ἡ ἀλληγορία ἐδῶ εἶναι προφανῆς, ἀλλὰ δὲν ὑποκρύπτει διδακτικὴ πρόθεση. Στὸ ἔργο αὐτό, ποὺ δημοσιεύεται ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναγεννητικὴ δεύτερη πρωθυπουργία τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου (1928-1932), ὁ συγγραφέας διερευνᾷ τίς συλλογικὲς ἰδεολογικὲς τάσεις ἀλλὰ καὶ τίς πραγματικὲς δυνατότητες ποὺ καθόρισαν τὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν τροπὴ τῶν γεγονότων. Ὑποδεικνύει, μέσα ἀπὸ ἓναν ἄρτιο μῦθο καὶ μέ λεπτότατες ψυχογραφικὲς παρατηρήσεις, πόσο ἀπαράσκειοι καὶ ἀνέτοιμοι ἦταν οἱ Ἕλληνες πρὶν ἀναλάβουν τὸ μεγάλο τόλμημα τῆς προηγούμενης δεκαετίας. Ἡ ἥττα καὶ ἡ καταστροφὴ συνιστοῦν ἀπόρροια τῆς ἐσωτερικῆς τους σύγχυσης καὶ τῆς κοινωνικοπολιτικῆς κρίσης ἦταν, μέ ἄλλα λόγια, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνικανότητάς τους νά ἀρθοῦν στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων.

Ὅμως, ἀκόμη καὶ τότε ὁ Μυριβήλης δὲν παρέμεινε στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀπλῆς μεμψιμοιρίας καὶ τῆς μοιρολατρικῆς ἀποδοχῆς τῶν τετελεσμένων. Ἡ διηγηματογραφία του αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι γεμάτη ἀπὸ εὐφρόσυνες καὶ αἰσιόδοξες εἰκόνες, ἐνῶ οἱ ποιητικὲς δοκιμές του, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴν πρώτη μορφή τοῦ «ποιήματος ἐν πεζῷ» *Τὸ τραγοῦδι τῆς Γῆς* (1932), ἀσπαίρει ἀπὸ ἓναν παγανιστικὸ αἰσθησιασμὸ καὶ ἀπὸ μιὰ σχεδὸν ψηλαφητὴ χοιρόκτητα. Παράλληλα, κατεχόμενος ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς θλίψης γιὰ τὴν καταστροφὴ, ὁ Μυριβήλης ἐξερευνᾷ τὸν κόσμο τῶν ἀνθρώπων αἰσθήσεων καὶ τῶν ψυχικῶν

2. Ὁ Mario Vitti (Ἡ Ἑνιά τοῦ Τριάντα'. Ἰδεολογία καὶ μορφή, Νέα ἔκδοση ἐπανέξημένη, Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1995, σελ. 243), ἀναφερόμενος στοὺς «ἰδεολογικοὺς μετασηματισμοὺς» τοῦ Μυριβήλη μετὰ τὴ Ζωὴ ἐν Τάφῳ, σημειώνει ὅτι αὐτοὶ «ἀρχίζουν τὸ 1934 περίπου, καὶ ἐπιταχύνονται μέσ στὴν κατάσταση ποὺ παγιώνεται τὸ 1936 [...]» καὶ ὅτι «Ἡ Παναγία ἢ Γοργόνα ἀποτελεῖ τὸ τέρμα αὐτῆς τῆς πορείας».

«ιριδισμῶν», ἐπιχειρώντας νὰ ἀνακαλύψει μέσα στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ μιὰ «μυστικὴ» πνευματικότητα. Ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τῶν χαρακτήρων του δὲν ἔχει ἀναλυθεῖ ἱκανοποιητικὰ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τοῦ ἔργου του. Σποραδικὰ μόνο ὀρισμένοι ἐρευνητὲς³ ἐπιχείρησαν νὰ ἀνιχνεύσουν τὸ ἀρχετυπικὸ ὑπόστρωμα τῶν ἡρώων του, ἀλλὰ δὲν διαθέτουμε πρὸς τὸ παρὸν μιὰ συστηματικὴ μελέτῃ τῆς συνολικῆς του δημιουργίας, ποὺ νὰ παρουσιάζει τὴ βαθύτερη δομὴ καὶ τίς οὐσιαστικὲς διαστάσεις τοῦ ψυχισμοῦ τῶν μυθιστορηματικῶν ἡρώων του.

Ἀναμφίβολα, στὸ ἔργο του διαδραματίζει ἓναν βασικὸ ρόλο τὸ κοινωνικὸ ἐνδιαφέρον: εἶναι ἀμεσότερο στὰ παλαιότερα πεζογραφήματα, καὶ προπαντὸς στὴ *Ζωὴ ἐν Τάφῳ*, καὶ γίνεται πιὸ ἔμμεσο στὰ ἐπόμενα, καθὼς συγχωνεύεται ὁλοένα περισσότερο μὲ τὴ φυσιολογία καὶ τὸν «μυθικὸ» παραδοσιακὸ κόσμο καὶ διαποτίζεται ἀπὸ ἐντονότερο λυρισμὸ. Ἡ κοινωνία, ὡς ὁ κατεξοχὴν χῶρος ὅπου ἡ ἀνθρώπινη προσωπικότητα ἀποκτᾷ συναίσθηση τῶν ὁρίων της καὶ ἰδιαίτερα τοῦ βάθους της, εἶναι βέβαια παρούσα στὰ μυθιστορήματα καὶ στὰ διηγήματά του. Οἱ χαρακτήρες τοῦ Μυριβίλλη δὲν εἶναι ἄτομα, ἄτμητα δηλαδὴ υποκείμενα ποὺ ὑπάρχουν καὶ δροῦν ἀνεξάρτητα, ἀλλὰ συνυπάρχουν μὲ ἄλλα πρόσωπα καὶ λαμβάνουν τὴν οὐσιώδη ὑπαρξὴ τους ἀπὸ τὴ σχέση τους μὲ τοὺς γύρω τους. Ἡ σχέση αὕτῃ εἶναι συχνὰ προβληματικὴ-ἀντιθετικὴ, ὅπως συμβαίνει μὲ τίς κεντρικὲς ἡρωίδες στὰ μυθιστορήματα *Ἡ δασκάλα* μὲ τὰ χρυσὰ μάτια καὶ *Ἡ Παναγιά ἢ Γοργόνα*, ποὺ δὲν προσαρμόζονται στὰ καθιερωμένα τῆς ἀνδροκρατούμενης κοινωνίας, ἢ μὲ τὸν Βασίλη τὸν Ἀρβανίτη τῆς ὁμώνυμης νουβέλλας (1943), ποὺ ἡ πρωτογονικὴ ἀνδρεία του καὶ ἡ ἀπόστασή του ἀπὸ τὸ φυσιολογικὸ καὶ σύννητες τὸν μεταβάλλουν (καὶ μάλιστα μέσα ἀπὸ τίς διαδοχικὲς γραφὲς τοῦ κειμένου) σὲ γενικὸ τύπο ἀκραίου ἥρωα, μὲ ἔντονες ὅχι μόνο βιταλιστικὲς πιά ἀλλὰ καὶ μεταφυσικὲς διαστάσεις. Διεξο-

3. Ὅπως λ.χ. ὁ Βαγγέλης Ἀθανασόπουλος («Ὁ Βασίλης ὁ Ἀρβανίτης. Μιὰ ἀρχετυπικὴ προσέγγιση», στὸν τόμο *Σημειογραφία τοῦ Στράτη Μυριβίλλη. Διατύπωση μνήμης καὶ τιμῆς*, Τετράδια «Εὐθύνης», 27, (Ἀθήνα 1987), σελ. 25-63, καὶ «Ἡ περιπέτεια μιᾶς παραγράφου. Οἱ μορφὲς σχέσης ἀνάμεσα στὶς τρεῖς δημοσιευμένες ἐκδοχὲς τοῦ Βασιλῆ τοῦ Ἀρβανίτη», *Νέα Ἑστία*, Ἔτος ΞΔ'-1990, τόμ. 128, τεύχ. 1523: *Ἀφιέρωμα στὸν Στράτη Μυριβίλλη (1890-1969)*. Ἐκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του, Χριστοῦγεννα 1990, σελ. 90-108· καὶ τὰ δύο μελετήματα, στὸ βιβλίο τοῦ ἴδιου *Ἡ πολιτικὴ διάσταση τῆς «μυθικῆς μεθόδου»: Στράτης Μυριβίλλης - Στράτης Τσίρκας*, Ἐκδόσεις Καρδαμίτσα, (Ἀθήνα) 1992, σελ. 37-99 καὶ 103-147, ἀντίστοιχα), ὁ Χρῆστος Μαλεβίτσης («Ὁ περι-γραφικὸς λόγος τοῦ Στράτη Μυριβίλλη», *Νέα Ἑστία*, ὅ.π., σελ. 47-54) καὶ ἡ Μάργκαρετ Ἀλεξίου («Οἱ γυναῖκες σὲ δύο μυθιστορήματα τοῦ Στράτη Μυριβίλλη. Μῦθος, φαντασία καὶ βία», *Νέα Ἑστία*, ὅ.π., σελ. 67-88).

δικές αναλύσεις έχουν αφιερώσει στο πρώτο θέμα ή Μάργκαρετ Άλεξίου και στο δεύτερο ο Βαγγέλης Άθανασόπουλος⁴.

Ένα δεύτερο, ουσιώδες στοιχείο των χαρακτήρων του Μυριβήλη είναι ή —περισσότερο ή λιγότερο συνειδητή— μετοχή τους στα ιστορικά τεκταινόμενα. Πολλοί από τους ήρωές του, άλλωστε, έχουν συντριβεί από την ιστορία και την άδύρητη νομοτέλεια της. Για τον Μυριβήλη ή Μικρασιατική καταστροφή ύπῆρξε ένα κείμενο συμβάν, που απογύμνωσε τη σκέψη των Έλλήνων από τη γοητεία των ψευδαισθήσεων και της αυταπάτης. Η συνειδητοποίηση αυτής της τραγικής διάστασης της ιστορίας άποτελεί μια μόνιμη άναφορά στα έργα του, ιδιαίτερα μετά το 1930. Περίπου από τα μέσα της δεκαετίας αυτής, ο Μυριβήλης —που από πολλούς θεωρήθηκε ως ο γενάρχης ή ο πρόδρομος της γενιάς του '30— στράφηκε προς τη λογοτεχνική άξιοποίηση του λαϊκού πολιτισμού και προπαντός του ψυχισμού των παραδοσιακών ανθρώπων της υπαίθρου, με μιάν ένταση ενδιαφέροντος μεγαλύτερη από εκείνην σχεδόν όλων των άλλων πεζογράφων της γενιάς αυτής (το πλησιέστερο, ως προς το σημείο αυτό, ανάλογο παράδειγμα του Παντελή Πρεβελάκη παρουσιάζει σημαντικές διαφορές και καθοριστικές πρόσθετες διαστάσεις: ήπιότερος λυρισμός, «αναλυτικότερη» και βαθύτερη σπουδή του παραδοσιακού, κυριαρχία του μείζονος ιστορικού ενδιαφέροντος και του έπικού τόνου, εύρυτατος θεωρητικός προβληματισμός, που διαπλέκεται με τον μύθο ή υπόκειται σ' αυτόν).

Ο Mario Vitti, (όπως περισσότερο ή λιγότερο και άλλοι μελετητές), χωρίς δόλου να άρνείται την καθαυτό λογοτεχνική άξία των περισσότερων σχετικών έργων, έχει έρμηνεύσει συστηματικά αυτήν τη στροφή των πεζογράφων του '30 στη φυσιολατρία, στον «άγαθό» χάρο του λαϊκού πολιτισμού και στην αναπόληση και ανασύνθεση του ιστορικού παρελθόντος ως άποφυγή της ένασχόλησης με το δυσάρεστο και αίχμηρο παρόν των κοινωνικών προβλημάτων, της Δικτατορίας και της Κατοχής και ως άνακουφιστική διαφυγή⁵. Πρόκειται για σοβαρή συμβολή στη συνολική κατανόηση του θέματος, άρκει να μην άπολυτοποιείται (και μεταβληθεί σε μιάν άκόμη εύκολη κοινοτοπία της νεοελληνικής φιλολογίας) ή τεκμηριωμένη αλλά μερική αυτή εξήγηση. Όά πρέπει να σημειώσουμε συναφώς ότι ο Μυριβήλης δεν επιδίωξε με κανένα

4. Στα προηγούμενα μελετήματα.

5. Βλ. passim του βιβλίου του Mario Vitti της σημ. 2 και άκόμη: Σπράτης Μυριβήλης, *Ο Βασίλης ό Άρβανίτης*, Επιμέλεια Mario Vitti, Εκδόσεις Έρμής, Άθήνα 1971 [Νέα Έλληνική Βιβλιοθήκη, ΔΠ 17], σελ. ιη'-ιθ' (=Mario Vitti, *Ίδεολογική λειτουργία της ελληνικής ήθογραφίας*, [Κείμενα (1974)], Κέδρος, (Άθήνα) 1980, σελ. 108-109), κβ' (=112), κδ'-κε' (=114-115), κθ' (=120), και passim.

από τὰ βασικά ἔργα του, καὶ προπαντὸς μὲ τὰ μυθιστορήματά του, νὰ ἀναδειχτεῖ ὡς κυρίως ἀστικός πεζογράφος. Στὸν χώρο αὐτόν, μετὰ τὰ προδρομικά εἰδολογικά ὑποδείγματα ποὺ προσέφεραν τὰ μυθιστορήματα τοῦ Ψυχάρη καὶ προπαντὸς τοῦ Ξενοπούλου, ἡ δεκαετία τοῦ 1920 γνῶρισε τὴν ἑξαρση ἰδιαίτερα τῆς κοινωνιστικῆς πεζογραφίας (ἔπειτα ἀπὸ τὴν πολὺ σημαντικὴ συμβολὴ τοῦ Κωνστ. Θεοτόκη, μέσα σὲ «κατ' ἀρχὴν» ἡθογραφικὸ πλαίσιο), μὲ αἰσθητὴ προπαντὸς τότε τὴ μακροχρόνια παρουσία τοῦ Δημοσθένη Βουτυρά στὸ διήγημα καὶ τοῦ Πέτρου Πικροῦ στὸ διήγημα. Στὸ καθαυτό ἀστικὸ μυθιστόρημα ἡ γενιὰ τοῦ '30 ἔδωσε μεγάλους συγγραφεῖς τοῦ εἴδους, ὅπως ὁ Θανάσης Πετσάλης, ποὺ δημοσιεύει τὰ σχετικὰ ἔργα του μέσα στὴ δεκαετία τοῦ 1930 καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ συνειδητὴ καὶ ἰδιαίτερα σημαντικὴ στροφὴ του στὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα, καὶ ὁ Τάσος Ἀθανασιάδης, ποὺ ἀπὸ τὸ 1948 γίνεται ὁ κυριότερος ἐκπρόσωπος τῆς «τοιχογραφικῆς» ἀνάπλασης τοῦ ἀστικοῦ κόσμου. Ὑπενθυμίζουμε ἀκόμη ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τῆς θητείας του στὴν πεζογραφία ὁ Ἀγγελος Τερζάκης ἀναφέρθηκε σὲ ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις τοῦ ἀστικοῦ χώρου, ἀξιοποιώντας συνδυαστικά ἢ κατὰ «ἐκάστοτε» προτεραιότητα τὶς δυνατότητες τοῦ ρεαλισμοῦ, τῆς ψυχογραφίας καὶ τοῦ λυρισμοῦ. Ὁ πολιτικὸς φιλελευθερισμός, ἡ ὑπέρβαση τῶν «ἐκατέρωθεν» ἀνεπαρκειῶν καὶ δογματικῶν ἀκροτήτων καὶ ἡ ἀναζήτηση οὐσιωδῶν καὶ προηγμένων κοινωνικῶν καὶ πνευματικῶν ἀξιῶν προσδιορίζουν τὴν κοσμοαντίληψιν τῶν τριῶν προηγούμενων συγγραφέων, ὅπως βέβαια καὶ τοῦ «ἀριστοτελικοῦ» / «καρτεσιανοῦ» Γιώργου Θεοτοκά, ποὺ ἐπιδίωκε πάντα τὴ δυνατότητα μιᾶς ἰσορροπημένης («τρίτης λύσης»), πέρα ἀπὸ τὴ δυσκαμψία τῶν ἀπόλυτων θέσεων. Μὲ τὴν ἀστικὴ θεματικὴ καὶ νοοτροπία ὁ Μυριβήλης βρίσκεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος σὲ μιὰ σχέση εἴτε ἀπόστασης-περιορισμένου ἐνδιαφέροντος εἴτε ἀρνητικῆς κυρίως κριτικῆς. Ἐξάλλου, σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἰδεολογία τῶν παραπάνω καὶ ἄλλων ὁμοτέχνων του τῆς γενιᾶς του, ἡ δική του δὲν παρoυσιάζει ἀνάλογα συνεκτικὴ καὶ διαυγὴ ἐξέλιξη, μὲ πρώτη (καὶ σχετικὰ εὐκόλη) συνέπεια νὰ τοῦ ἀποδοθεῖ ἡ βαθμιαία μεταστροφή ἀπὸ τὶς προοδευτικὲς καὶ ὀρθολογικὲς νεανικὲς θέσεις στὸν συντηρητισμὸ καὶ σὲ ἓνα εἶδος μεταφυσικοῦ λαϊκισμοῦ. Τὸ ἐρμηνευτικὸ αὐτὸ σχῆμα εἶναι ὅπωςδῆποτε ἑγκυρο ὡς ἓναν κρίσιμο βαθμὸ καὶ ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὴ γενικότερη δημόσια συμπεριφορὰ τοῦ συγγραφέα. Προκειμένου ὅμως γιὰ τὸν ἀκριβῆ χαρακτηρισμὸ τῆς πεζογραφίας του —καὶ μὲ βάση τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ ἰδεολογία καὶ ἡ αἰσθητικὴ πράξις οὔτε διαχωρίζονται οὔτε ταυτίζονται—, ἀπαιτεῖται ἡ μόνιμη μέριμνα γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῶν ἀπλουστεύσεων καὶ ἡ διεξοδικὴ διερεύνηση τοῦ ἴδιου τοῦ λογοτεχνικοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῆς «λογικῆς» πολλαπλότητάς του.

‘Ο Κώστας Δημάδης, στο βιβλίο του *Δικτατορία - Πόλεμος και Πεξογραφία, 1936-1944*, εξετάζει τὰ διαδοχικά στάδια συγγραφής και θεώρησης τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μυριβήλη *Ἡ Παναγιά ἢ Γοργόνα* (1949), ἀπὸ τὴν ἀρχική ιδέα τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴ σύνθεση διηγήματος ἕως τὴν τελική ἀπόφασή του γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς πλήρους μυθιστορηματικοῦ συνόλου ποὺ θὰ «ἐκλείνει» τὴ λεγόμενη «Τριλογία τοῦ Πολέμου»⁶. Στὴν ἴδια μελέτῃ ὁ Δημάδης παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ χρονογράφημα τοῦ Μυριβήλη «Ὁ λογοτέχνης καὶ ἡ φυλὴ», τὸ ὁποῖο δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Νέα Ἑστία* τοῦ 1940⁷, κατὰ τὸ διάστημα δηλαδὴ ποὺ ὁ συγγραφέας ἐπεξεργαζόταν τὴν πρώτη μορφή τοῦ μυθιστορήματος (μετὰ τὸν τίτλο «Ἡ Παναγιά ἢ Ψαροπούλα»). Στὸ μνημονευμένο χρονογράφημα ὁ Μυριβήλης, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, υπογράφει: «Ὅποιος θελήσει νὰ μελετήσῃ τὴ ζωὴ τῆς φυλῆς μέσα στὴν ἱστορία καὶ στὸ γλωσσικὸ τῆς ὕλικο, μέσα στὶς ζωντανὲς καὶ τὶς παλαιῆς παραδόσεις τῆς, μέσα στὴ λαογραφία τῆς καὶ μέσα στὴ φυλετικὴ ψυχολογία τῆς, θὰ δῇ μὲ θαυμασμὸ πόσο ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ εἶναι μιὰν ἱστορικότητα καὶ ἓνα γεγονός χειροπιαστό, καὶ ὅσο θέλει ἂς τ’ ἀρέσει ἢ ἂς μὴν τ’ ἀρέσει⁸. Στὸ ἐνδεικτικὸ αὐτὸ κείμενο, ποὺ ἀνακεφαλαιώνει τὴ νοοτροπία κυριότατα τοῦ «ρομαντικοῦ» καὶ πολὺ λιγότερο τοῦ «διαφωτιστικοῦ» δημοτικισμοῦ (γιὰ τὸν δεύτερο, οἱ παραπάνω θέσεις καὶ προπαντὸς ἡ ἐπόμενη χρειάζονται γενναία ἐπιστημονικὴ κάθαρση καὶ σαφεῖς διευκρινίσεις γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἐγκυρότητα), ὁ Μυριβήλης θὰ σημειώσει ἀκόμη: «Ὅσο γιὰ τὸν ἀγρόματον ἐλληνικὸ λαό, τὸν ἀγνώστ ἀγρόματον, τὸν ἐκατὸ τοῖς ἐκατὸν ἀγρόματον, αὐτὸν εἶναι ποὺ λογαριάζω γιὰ ἐθνικὴ κιβωτὸ τῶν ἐλληνικῶν ἀξιών⁹.

Ἀναμφίβολα, τὸ κείμενο ἀναφέρεται ἅμεσα στοὺς προβληματισμοὺς ποὺ τροφοδότησαν τὴν ἔμπνευση τοῦ Μυριβήλη, τόσο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεταξικής δικτατορίας ὅσο καὶ κατὰ τὴν τετραετία τῆς γερμανικῆς κατοχῆς. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴν, παρατηρεῖται μιὰ γενικότερη στροφή τῆς πεξογραφίας στὸν λαὸ καὶ στὴ λαϊκὴ κληρονομιά. Οἱ πρόσφατες συγκινήσεις ἀπὸ τὸ Ἀλβανικὸ ἔπος καὶ ὁ ἄθλος τῆς ἐθνικῆς Ἀντίστασης, ἔργα τοῦ ἀνωνύμου πλῆθους, ἔφεραν στὸ προσκήνιο τὴν ἔννοια τοῦ λαοῦ ὡς τῆς «ἐθνικῆς κιβωτοῦ», ὅπως σημείωνε ὁ Μυριβήλης. Παράλληλα, ἡ ἔννοια τοῦ λαοῦ —ὅπως

6. Κ. Α. Δημάδης, *Δικτατορία - Πόλεμος καὶ Πεξογραφία, 1936-1944*, Ἑκδόσεις «Γνώση», Ἀθήνα 1991, σελ. 209-243.

7. Στράτῃ Μυριβήλη, «Ὁ λογοτέχνης καὶ ἡ φυλὴ», *Νέα Ἑστία*, τόμ. 27 (1940), σελ. 722-725.

8. Στράτῃ Μυριβήλη, *δ.π.*, σελ. 722 (καὶ Κ. Α. Δημάδης, *δ.π.*, σελ. 443).

9. Στράτῃ Μυριβήλη, *δ.π.*, σελ. 724 (καὶ Κ. Α. Δημάδης, *δ.π.*, σελ. 445).

χρησιμοποιείται από τον Μυριβήλη ειδικά— έρχεται να τροποποιήσει σημαντικά την αντίστοιχη χρήση της από την άριστερη διάνοηση τής εποχής, που έρμηνευε τη λαϊκή παρουσία με μαρξιστικούς και στενά πολιτικούς όρους.

Μέσα στο κλίμα αυτό των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων, οι οποίες ένταθηκαν κατά τη διάρκεια του Έμφυλιού, ο Μυριβήλης θα έπιχειρήσει να άπαθανάτισει την «έθνική κιβωτό των έλληνικών αξιών» σέ όλη την άπλόττητα και τη γνησιότητά της. Ό Άντρέας Καραντώνης, ένας από τους σημαντικότερους κριτικούς των πεζογράφων και των πεζογραφημάτων τής γενιάς του '30¹⁰, έγκωμιάσε «τά βασικά μοτίβα τής άθάνατης καθημερινότητας δοσμένα με παραδειγματική έλληνικότητα, [που] κάνουν την Παναγιά τη Γοργόνα ένα από τά πιο κεφαλαιώδη λογοτεχνήματα τής γλώσσας μας»¹¹. Περισσότερο συγκρατημένος ο Αιμίλιος Χουρμούζιος, θα παρατηρήσει: «Ό,τι συναρπάζει άμέσως τόν άναγνώστη και τόν κατακλύζει με γοητεία, είναι αυτός ο θαυμάσιος πλούτος τής γλώσσας που συνθέτει στερεές εικόνες, τις ζωντανεύει και τις άφίνει να κυματίζουν άνάμεσα στό ρεαλισμό τής περιγραφής και στη λυρική διάθεση που τις ζεσταίνει»¹².

Πέρα από την άναμφίβολη γλωσσική δύναμή του, τό μυθιστόρημα, για να κατανοηθεί με πληρότητα, θα πρέπει να συσχετιστεί με τις θέσεις του συγγραφέα, που υπενθυμίσαμε προηγουμένως. Τόσο τό ύφος, που ένσωματώνει γνωρίσματα τής λαϊκής-παραδοσιακής αφήγησης (όπως ή έλλειπτικότητα αλλά και ή δηλωτική έπάρκεια και ένάργεια του προφορικού λόγου, που ή παρουσία τους είναι αισθητή όχι μόνο στις διαλογικές αλλά και στις αφηγηματικές ένότητες), όσο βέβαια και ή θεματική και ήθικη σύλληψη, συνθέτουν μια συγκεκριμένη αντίληψη για τόν λαό που άποτυπώνεται άνάγλυφη σέ όλες τις σελίδες του βιβλίου. Σέ πολλά σημεία του έργου ο Μυριβήλης δηλώνει άπερίφραστα την άποψη που διατύπωσε και στό προπολεμικό χρονογράφημά του: «Ε! Γραμματισμένοι είν' αυτοί που κάνουν εμπόριο τό σώμα και τό αίμα τής Ελλάδας... Και.... άκουσε κάτι που θα σου πώ, και γράφ'το να τό θυμάσαι: Άν κρατιέται ακόμα ένα κομμάτι άμπαστάρδευτη Ελλάδα, αυτό τό χρωστάμε μόνο στους άπλους και άγρόματους ανθρώπους...»¹³.

10. Άνδρέα Καραντώνη, *Πεζογράφοι και πεζογραφήματα τής γενιάς του '30*. Τρίτη έκδοση (συμπληρωμένη με νέα μελετήματα). Έκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Άθήνα 1990 (για τό μυθιστόρημα *Η Παναγιά ή Γοργόνα* στις σελίδες 51-63).

11. Βλ. Άνδρέα Καραντώνη, *Άπό τόν Σολωμό ως τόν Μυριβήλη*. (Λογοτεχνικά μελετήματα), Βιβλιοπωλείον τής «Έστίας» Ι. Α. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., [Άθήνα 1969], σελ. 241.

12. Αιμ. Χουρμούζιου, «Ένα άρτιον μυθιστόρημα. Στράτη Μυριβήλη: *Η Παναγιά ή Γοργόνα*», *Νέα Έστία*, όπου και στη σημ. 3, σελ. 231.

13. Στράτη Μυριβήλη, *Η Παναγιά ή Γοργόνα*. Μυθιστόρημα. Βιβλιοπωλείον τής «Έστίας» Ι. Α. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., (Άθήνα, 1955), σελ. 166.

Αυτούς τούς άπλους καί άγράφματους ανθρώπους ό Μυριβήλης θα άπει-
 κονίσει στο πολυσέλιδο μυθιστόρημά του. Είναι προπαντός πρόσφυγες, αλλά
 καί γηγενείς που δέν έχουν ποτέ μετακινήθει, ενώ εκπροσωπούνται καί οι
 μετανάστες που επιστρέφουν έπειτα από πολλά χρόνια άπουσίας. Πρόκειται
 για ανθρώπους τής ατέρμονης καί «αυτονόητης» καθημερινής εργασίας: ψα-
 ράδες, άγρότες, βιοπαλαιστές κάθε άλλου είδους, γυναίκες που κοιτάζουν
 στο σπίτι ή καί ύποφέρουν ξενοδουλεύοντας. 'Ο κόσμος τής μικροκοινωνίας
 τους άποτελεΐται από κάθε ξωμάχο καί καθημερινό άνθρωπο, από κάθε άτο-
 μο που, δεμένο με τή γή του, μοχθεί άσυνείδητα νά βιώσει αυτό που ό συγ-
 γραφέας όνομάζει «φυλετική ψυχολογία»¹⁴ καί που προστατεύεται χάρη στη
 συλλογική μνήμη του 'Ελληνισμού. Αυτοί οι άνθρωποι έρμηνεύουν τά τρα-
 γούδια, άφηγοΰνται τά παραμύθια, τούς θρύλους καί τις παραδόσεις, που δια-
 μορφώνουν ένα πυκνό μωσαϊκό εθίμων καί άξιών με διαιώνια ποιοτική βιω-
 σιμότητα, χαρακτηριστικων τής ιδιοπροσωπίας του ελληνικού πολιτισμού.
 'Η Παναγιά ή Γοργόνα είναι τό κεντρικό σύμβολο τής σύνθεσης των διαφο-
 ρετικων εμπειριων καί δυνάμεων που προέκυψαν μέσα από αυτόν τόν πολι-
 τισμό: Τόπανε [τήν τοιχογραφία] «ή Παναγιά ή Γοργόνα», καί σήμερα έτσι
 τό λένε, κι από τότες πήρε τ' όνομα κ' ή εκκλησιά καί τό πόρτο. Καί κανένας
 δέν τό στοχάστηκε πώς κείνη τή μέρα μέσα από τό κεφάλι του γέρου κοσμο-
 καλόγερου [του ζωγράφου], όπως μέσα από τό κεφάλι του Δία, πήδηξε καί
 στηλώθηκε πάνω στο μοναδικό θαλασποελαγίτικο νησιού
 μία καινούργια ελληνική θεότητα, που έδεσε με τόν πιο θαυμαστό τρόπο
 όλες τις εποχές καί όλο τό νόημα τής φυλής. Μιας φυλής που ζει κι αγωνίζε-
 ται με τά στοιχεία καί με τις φουρτούνες του κόσμου, ή μισή στη στεριά
 κ' ή μισή στη θάλασσα, με τό ινι καί με τήν καρίνα, πάντοτε κάτω από μια
 θεότητα πολεμική, θηλυκή καί παρθένα¹⁵. Καί τό ενδοκοσμικό αντίστοιχο
 αυτής τής θεότητας είναι ή Σμαραγδή, μια νέα κοπέλα που ή σπάνια όμορφιά
 της καί ό φυσικός δυναμισμός τής ηλικίας της συνδυάζονται με τήν ήθική
 άνωτερότητα, τά πλούσια συναισθήματα καί τήν εύφυα, καί που λαμβάνει
 τήν υπερφυσική διάσταση τής ξωτικιάς καί τής νεράιδας. 'Η θέση της δέν
 άποτελεΐ μόνο μια πρόκληση άπέναντι στη βιαιότητα του άνδρικού φύλου
 καί στα καθιερωμένα τής άνδροκρατούμενης κοινωνίας, αλλά άντιπροσωπεύει
 κάτι βαθύτερο: τήν ήθική τής έλευθερίας καί τήν άρνηση του κακού καί τής
 ψυχικής μιζέριας.

14. Στράτη Μυριβήλη, «'Ο λογοτέχνης καί ή φυλή», δ.π., σελ. 722 (καί Κ. Α. Δη-
 μάδης, δ.π., σελ. 443).

15. Στράτη Μυριβήλη, «'Η Παναγιά ή Γοργόνα», δ.π., σελ. 16.

Οι ήρωες, που έχουν κλονιστεί βαθιά από το ιστορικό πλήγμα του 1922, αναδιαμορφώνουν τη ζωή τους μέσα στον περιορισμένο οικισμό της Σκάλας της Μουριάς (Σκαμνιάς) στη Μυτιλήνη και δημιουργούν μια καινούργια μυθολογία. Η χαμένη πατρίδα στην άπεναντι Μικρασιατική άκτι μεταμορφώνεται· δεν ανήκει πλέον στην καθαυτό ιστορία: «Όλα σά νά'ναι σηκωμένα εκεί από μαγική συνεργία, και μπορεί νά σβήσουν, νά χαθούν από τὰ μάτια σάν πολύχρωμος μυρουδάτος καπνός. Σά μιὰ χώρα πού δέν είναι πιά, μόνο στάθηκε κάποτε μέσα στά παραμύθια και μέσα στά όνειράτα κι απόμεινε εκεί, στορισμένη από τή φαντασία. Νά τήν αναθυμούνται οί άνθρωποι στόν ύπνο τους, νά τή μελετάνε στόν ξύπνο τους και νά τή σέρονουνε στήν κουβέντα, παραμυθί¹⁶.

Αυτό το μοτίβο της ήμισυνειδητής μετατροπής της πραγματικότητας σε παραμύθι αποτελεί την κυριότερη εκδήλωση του λαϊκού πολιτισμού και της λαϊκής νοοτροπίας στο μυθιστόρημα του Μυριβήλη. Μέσα στο έργο όλα τὰ πρόσωπα λαμβάνουν μυθικές διαστάσεις, γεγονόδες που δηλώνει ένδεικτικότερα το πολύσημο όνομά τους. Η Περμαχούλα, ό Λάμπτης, ό Βαρούχος, ό δάσκαλος Αύγουστής, ό δεσπότης και φυσικά ή Σμαραγδή, μαζί με τους υπόλοιπους χαρακτήρες —σημαντικούς ή άσήμαντους στην εξέλιξη του μυθιστορήματος—, διαποτίζονται από αυτήν τή μυθική ουσία. Φυσικά, ή έθνική συνείδηση όχι μόνο δέν χάνεται μέσα σ' αυτόν τόν μετασχηματισμό, αλλά αποκτά και μιὰ τραγική ευγένεια καθώς περιβάλλεται από τὸ αίσθημα της πικρίας: οί πρόσφυγες ένωσαν κλεισμένη μέσα στη φαρμακωμένη ψυχή τους τήν ευθύνη και τὸ χρέος της φυλής¹⁷. Ο Μυριβήλης ύφαινει έναν τεράστιο πίνακα συλλογικών χαρακτηριστικών και κληρονομικών γνωρισμάτων που άποσκοπούν στο νά αντιτάξουν, έν είδει άμυντικού μηχανισμού, τή συνολική δύναμη της φυλής άπέναντι στη συγκλονιστική πρόκληση του παρόντος.

Στήν πρόκληση που συνιστά ή άπώλεια του πάτριου χώρου έρχεται νά προστεθεί ή άπειλή της άλλοτρίωσης: είναι ή Διασπορά, ή μετανάστευση στην Άμερική, ό έκπατρισμός, ή λήθη της πατρίδας. Πολλές σελίδες του μυθιστορήματος πλημμυρίζουν από έλεγειακές επικλήσεις εκείνου του χαμένου κόσμου της παλιῆς Μεγάλης Ίδέας που τώρα κινδύνευε και από μιάν άλλη πραγματικότητα: Για κείνον ή Άμερική ήταν ή μαγική χώρα, όπου ο άνθρωπος κατάχτησε τήν πιο ψηλή έννοια της ζωής. «Όλα εκεί ήταν άλλο-τροπα και τέλεια. Οί άνθρωποι και τὰ πράγματα. Άκόμα ως τὰ πιο παρα-

16. Στράτη Μυριβήλη, *δ.π.*, σελ. 26.

17. Στράτη Μυριβήλη, *δ.π.*, σελ. 33.

κατινά¹⁸. 'Ο λόγος είναι για τὸν Φόρτη, ἕναν μετανάστη ποὺ ἐπέστρεψε (ἀφοῦ ἐργάστηκε καὶ στὴν αὐτοκινητοβιομηχανία Ford / «Φόρτ») καὶ ποὺ ὁ εὐλογος αὐτὸς ἐντυπωσιασμός του δὲν ἔχει ἀφαιρέσει τίποτε ἀπὸ τὴν ἀνθρωπιὰ του. Πρόκειται μάλιστα γιὰ ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ σφύρονες ἥρωες τοῦ μυθιστορήματος. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς σύγκρουσης τοῦ παραδοσιακοῦ μὲ τὸ μοντέρνο ὑφίσταται. Ἡ βαθμιαία διείσδυση τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἀστικοῦ κράτους στὸν χῶρο τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας εἶναι μιὰ βασικὴ παράμετρος τοῦ μυθιστορήματος. Σὲ πολλὰ σημεία τοῦ κειμένου ὑπάρχουν ἀναφορὲς σὲ αὐτὲς τὲς ἀλλαγές ποὺ ἀρχίζουν νὰ ἐπέρχονται στὸ πεδίο τοῦ παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ, κλονίζοντας τὲς πατροπαράδοτες συνήθειες τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ καὶ συμπιέζοντας τὸν λαϊκὸ ἄνθρωπο, ποὺ καλεῖται νὰ προσδιορίσει τὴ σχέση του μὲ τὰ νέα δεδομένα. Αὐτὸς ἐνοχλεῖται τόσο ἀπὸ κάποια προϊόντα καὶ μεθόδους τῆς σύγχρονης τεχνολογίας (κάποιοι ἀπορρίπτει —ὡς «ἀνέξοδη» ἀναμέτρηση μὲ τὴ φύση— καὶ τὸ ψάρεμα μὲ τὸ γριγρί) καὶ ἀπὸ τὲς πληροφορίες γιὰ τὰ τυποποιημένα συστήματα ἀπρόσωπης ἐργασίας στὴ δυτικὴ βιομηχανία, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ὁλοένα ἐντονότερη παρουσία τοῦ κράτους στὴ ζωὴ του. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ σχέση μὲ τὴ χαμένη πατρίδα, οἱ πρόσφυγες ταλαντεύονται ἀνάμεσα στὴ νοσταλγία καὶ στὲς δυνατότητες ποὺ παρέχει ἡ προσαρμογὴ στὲς νέες συνθήκες, ἐνῶ ὁ λόγιος ρομαντισμός, ποὺ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν δάσκαλο Αὐγουστή, ἐπιμένει ἀπόλυτα στὸ ὄραμα τῆς ἐπιστροφῆς. Ἡ στάση τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα δὲν συμπίπτει, βέβαια, οὔτε μὲ τὴν καθυτὸ παραδοσιακὴ κοσμοαντίληψη ἢ τὸν ἀνεδαφικὸ ἰδεαλισμὸ, οὔτε μὲ τὸν ἄκριτο θαυμασμὸ καὶ τὴν παθητικὴ-«ρεαλιστικὴ» ἀποδοχὴ ὅποιασδήποτε μεταβολῆς. 'Ο Μυριβήλης ἐπιδιώκει νὰ διασώσει τὴν ἠθικὴ, συναισθηματικὴ καὶ πνευματικὴ ποιότητα τοῦ παραδοσιακοῦ (καὶ ὅχι τόσο τὲς ἐξωτερικὲς μορφές του) καὶ νὰ ἀποστάξει τὴν ἀνθρωπιστικὴ οὐσία ποὺ κατακτῆθηκε σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας καὶ ἐπαληθεύεται μέσα σὲ συγκεκριμένες συμπεριφορὲς καὶ δημιουργίες τῶν ἀνθρώπων, ὥστε ἡ σημερινὴ Ἑλλάδα νὰ συντονιστεῖ μὲ τὴ νεωτερικὴ πρόοδο χωρὶς νὰ ἀφαιρεθοῦν πολὺτιμες κεκτημένες δυνάμεις της. Οὐσιαστικά, ὁ συγγραφέας δὲν θρηνεῖ γιὰ τὴν ἀρχόμενη ἢ ἀναμενόμενη ἀπώλεια τῶν παραδοσιακῶν κοσμοαντιλήψεων καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἐκδήλωσής τους (ὅπως τὸ παραμῦθι) καὶ γιὰ τὲς ἀλλαγές στὸ ἐπίπεδο τοῦ πρακτικοῦ βίου —καὶ δὲν ἔγραψε τὸ μυθιστόρημα γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι πρέπει νὰ διατηρηθεῖ ἀναλλοίωτὴ ἡ πραγματικότητά τοῦ παρελθόντος. Ἐξἄλλου, πολλὰ στοιχεῖα καὶ ὑαινιγμοὶ τοῦ κειμένου μαρτυροῦν ὅτι εἶχε πλήρη ἐπίγνωση καὶ τῶν ἀνεπαρ-

18. Στράτη Μυριβήλη, ὁ.π. σελ. 49.

κειῶν τῆς παραδοσιακῆς καὶ «κλειστῆς» κοινωνίας (ὅπως οἱ δεισιδαιμονικὲς προκαταλήψεις, ἡ ἀδυναμία κατανόησης ἢ παραδοχῆς τοῦ ἐξαιρετικοῦ καὶ ὁ φθόνος ποὺ περιβάλλουν τὴ μοναχικὴ πορεία τῆς Σμαραγδῆς). Δὲν θρηνεῖ οὔτε ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς τρομακτικὲς συνέπειες τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Ἐκεῖνο ποὺ πιστεῖται εἶναι ὅτι μποροῦν νὰ διασωθοῦν οἱ πυρῆνες ἥθους καὶ πνευματικότητας ποὺ ὑπόκεινται στὸν πολιτισμὸ καὶ στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ τροφοδοτήσουν τὴ μελλοντικὴ τοῦ ἀνάπτυξη. Ἡ εἰκόνα τῆς «Παναγιάς Γοργόνας», ποὺ εἶναι γιὰ τὸν λαὸ ἓνα ἀπτό σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ μιὰ πηγὴ ἄμεσης προστασίας, γίνεται γιὰ τὸν συγγραφέα ἡ συγκεφαλαίωση μιᾶς πολιτισμικῆς παρακαταθήκης, ποὺ ἡ νεώτερη κοινωνία θὰ μποροῦσε νὰ τὴν ἀξιοποιήσει, (ὑψώνοντάς) τὴν «κατακάρυφα» κατὰ τὴ σολωμικὴ ὑπόδειξη. Καὶ ἡ κεντρικὴ ἡρώιδα, ποὺ ἡ ἀνυπότακτὴ ἀξιοπρέπεια καὶ ἡ συναισθηματικὴ εὐγένειά της ἀντιπροσωπεύουν τὶς πολλὲς ὑψηλὲς «στιγμές» τοῦ παραδοσιακοῦ καὶ ποὺ φθάνει σὲ μιὰν ἔσχατα ἀντισυμβατικὴ πράξη ἐπιλέγοντας τὴν ἐρωτικὴ ἀφοσίωση στὴ μνήμη τοῦ νεκροῦ Λάμπη (μέσα ἀπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ «κανονικοῦ» ταξίματος στὴν Παναγία καὶ μὲ τὴ διατήρηση ὅπωςδῆποτε ἐνὸς minimum θρησκευτικῆς ἀφιέρωσης), ἀνάγεται σὲ δυσπρόσιτο ἠθικὸ πρότυπο.

Μὲ σταθερό, βέβαια, γνώμονα τὴ μετατροπὴ τῆς πραγματικότητας σὲ λογοτεχνία, ὁ Μυριβίλης συγκροτεῖ μέσα στὸ μυθιστόρημα αὐτὸ ἓνα σύστημα ἀξιών ὅπου τὸ παραδοσιακὸ προσλαμβάνεται καὶ ἐπαναξιοποιεῖται ἀπὸ τὸν διανοούμενο καὶ γενικὰ ἀπὸ τὴ σύγχρονη συνείδηση. Ἡ φύση, ποὺ εἶναι γιὰ τὸν λαϊκὸ ἄνθρωπο τὸ ἄμεσο βιοτικὸ ἔρεισμα, ἡ προσιτότερη πηγὴ αἰσθητικῆς συγκίνησης καὶ ὁ χῶρος προβολῆς καὶ «ἐπαλήθευσης» τῶν μεταφυσικῶν προδιαθέσεων του, παραμένει γιὰ τὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο μιὰ ὑγιὲς πραγματικότητα ποὺ πρέπει νὰ συντονίζεται καὶ ὄχι νὰ συγκρούεται μὲ τὸν νεώτερο πολιτισμὸ. Ὁ θαυμάσιος πίνακας ἐνὸς ἀντιπροσωπευτικοῦ τμήματος τοῦ χώρου τοῦ Αἰγαίου πιστοποιεῖ ὅτι ἡ ὕλικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀξία τῆς φύσης εἶναι πάντα ἓνα ἀπαραίτητο καὶ πολύτιμο κεφάλαιο, ποὺ τίποτε δὲν πείθει ὅτι ἡ τεχνολογία πρέπει ὑποχρεωτικὰ νὰ τὸ ἀποδυναμώσει ἀντὶ νὰ τὸ ὑπηρετήσῃ. Ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ τῶν λαϊκῶν δοξασιῶν, μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἴδια ἡ πνευματικὴ δημιουργικότητα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους. Ἀνάμεσα στὶς θεμελιώδεις ἀρχὲς τῆς παραδοσιακῆς καὶ τῆς νεωτερικῆς ἠθικῆς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει χάσμα ἀσυμβατότητας (τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἐνιαῖο), ὁπότε ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται εἶναι ἡ ἐξελικτικὴ ἐνδυνάμωση τοῦ ἥδη ὑπαρκτοῦ ἐπιτεύγματος καὶ ἡ γενίκευσή του (ὡς ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ Σμαραγδὴ κινεῖται σὲ μιὰν ἠθικὴ βαθμίδα ἀνώτερη ἀπὸ τὶς «προηγούμενες» τῆς παραδοσιακῆς καὶ τῆς ἀστικῆς). Ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση δὲν θὰ παραμείνει, βέβαια, καθλωμένη στὶς παραδοσιακὲς δομές, ἀλλὰ θὰ ἦταν εὐ-

καταίο να διασώσει μια λογική αλληλεγγύης και διασφαλιστικών ισορροπιών, που προστατεύει από τον νεοβαρβαρικό ατομικισμό και τη διαφθορά. Ἀκόμη, τὸ ἀγαθὸ καὶ ἔντονο συναίσθημα, δηλαδή ἓνα πεδίο στὸ ὁποῖο ἡ ἀστική κοινωνία δὲν προηγείται πιά ἀλλὰ σαφῶς ὑπολείπεται σὲ σχέση μετὰ τὴν παραδοσιακή, πρέπει νὰ ἀναγεννηθεῖ, ὥστε ὁ ὀρθολογισμὸς νὰ παραμένει πραγματικά προοδευτικὴ ἐξέλιξη καὶ νὰ μὴν ἀλλοιώνεται σὲ μέσο ψυχικῆς ἀποστέγνωσης καὶ σὲ ὄργανο «πονηρίας». Συμπερασματικά: ὁ ἀνθρωπισμὸς προχωρεῖ ὄχι χάνοντας ὅσα κατέκτησε ἕως σήμερα μέσα ἀπὸ ὁποιαδήποτε μορφὴ ζωῆς, ἀλλὰ ἐντάσσοντάς τα σὲ μιὰν ἀνοδικὴ προοπτική. Αὐτὸ τὸ σύστημα ἀξιών εἶναι καὶ ἡ πρόταση ποὺ κάνει ὁ συγγραφέας στὸν ἐλληνισμό γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση καὶ ὑπέρβαση τῶν συνεπειῶν ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς περιπέτειές του.

Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀποψη, τὸ λυρικό πεζογράφημα ποὺ μᾶς ἀπασχόλησε γίνεται ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα δείγματα «ἀβίαστης» διδακτικῆς λογοτεχνίας. Μετασχηματιζόμενες διαρκῶς σὲ καλλιτεχνικὴ πράξη, ἡ θεματικὴ καὶ οἱ ἰδέες τοῦ μυθιστορήματος δὲν «ἀποναρκύνουν» τὸν ἀστὸ ἀναγνώστη μεταφέροντάς τον σὲ ἓναν εἰδυλλιακὸ χῶρο ἐκτὸς ἱστορίας, ἀλλὰ τὸν καλοῦν νὰ ἐπανεκτιμήσει καὶ νὰ ἐνισχύσει τὶς δικές του δυνατότητες.